

Függelék

Függelék – 1: A másodelemzéshez felhasznált főbb adatbázisok és kutatások

CIVED – Az IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) által vezetett, a fiatalok állampolgári kompetenciáit vizsgáló eddigi legjelentősebb nemzetközi kutatás. 1999-ben zajlott, mintája 28 ország – közöttük Magyarország – 14 éves fiataljai köréből került ki. A lexikális tudást mérő feladatsor a diákok állampolgári ismereteit mérte fel, például olyan kérdésekkel hogy mit tartalmaz egy állam alkotmánya, kik irányítják a demokratikus berendezkedésű államokat, mik a politikai jogok. A diákoknak azonosítaniuk kellett bizonyos szituációkat, fel kellett ismerniük, hogy négy felsorolt élethelyzet közül melyikben valósul meg diszkrimináció. Az interpretációs képességeket mérő feladatokban a gyerekeknek egy politikai hirdetéssel kapcsolatban feltett kérdésekre kellett választ adniuk. A kérdések egyrészt olyan információkra vonatkoztak, melyek a hirdetés szövegében is benne voltak, bizonyos kérdések viszont a hirdetésben explicitté nem tett, mögöttes tartalmakra vonatkoztak. A kutatást 2009-ben megismételték (ICCS néven), hazánk azonban ebben nem vett részt.

Flash Eurobarometer 202 – A CIVED-ICCS kutatás mellett az egyetlen olyan nemzetközi vizsgálat, amely kifejezetten a fiatal korosztályra és az állampolgári tudatosságra vonatkozik, sőt hazánk is részt vett benne.

ESS (European Social Survey) – nemzetközi vizsgálat, amely a részt vevő országok felnőtt lakosságát vizsgálja. A kutatás törzsmodulokból és ún. rotációs modulokból áll. A törzsmodul célja a főbb társadalmi trendek monitorozása. Az alábbi témakörök tartoznak ide: az intézmények iránti bizalom, a médiahasználat, a politikai elkötelezettség és részvétel, a társadalmi-politikai orientációk, a kormányzat megítélése, erkölcsi, társadalmi és politikai normák, etnikai és vallási hovatartozás, egészségi állapot, biztonság, pszichológiai jól-lét (well-being) és a társadalmi-demográfiai háttér információk. A törzsmodulban szerepel számos, az aktív állampolgárság szempontjából is fontos kérdés (pl. értékek, részvétel stb.).

ISSP (International Social Survey Program) – olyan, kezdetben 5-6 országra kiterjedő kutatás, melyben napjainkra már több mint negyven ország vesz részt. Az európai országok mellett az Egyesült Államok, Kanada, Japán, Ausztrália, Izrael, Dél-Afrika és egyes latin-amerikai országok kapcsolódtak be a kutatási programba. Az ISSP témák évről-évre változnak, de fókuszukban mindig a közvélemény és a társadalmi attitűdök vizsgálata áll. Eddig a társadalmi kapcsolatok és egyenlőtlenségek, a nők és a család, a munkával és munkanélküliséggel kapcsolatos attitűdök, a vallásosság, a környezetvédelem és a nemzeti azonosságtudat témakörökben végeztek felmérést.

WVS (World Value Survey) – eredetileg az Európai Közösség tíz tagországában, 1981-ben megkezdett European Values Study (EVS) nemzetközi adatfelvétele. A kutatásnak eddig öt befejezett hulláma készült el: 1981-1984; 1989-1993; 1994-1999; 1999-2004; 2005-2008. A kutatás nemzetközi és kultúráközi értékrendszerbeli változások monitorozását tűzte ki célul. A

WVS alapján Ronald Inglehart kidolgozta az értékrendszerbeli változások átfogó elméletét. Az eddigi kutatásokban több mint 80 országról szerepelnek adatok. Magyarország a régió egyetlen olyan országa, amely a kutatás minden hullámában szerepelt.

Szabó Ildikó-Örkény Antal (1998) Tizenévesek állampolgári kultúrája – a kutatók az adott évben végzős középiskolás korosztály állampolgári kultúráját vizsgálták. Az állampolgári kultúra elemeiként az érzelmek, ismeretek és értékek, valamint a fiatalok által követett politikai magatartás és cselekvésminták álltak a kutatás középpontjában.

Gábor Kálmán: Sziget kutatások – Az 1999 óta éves rendszerességgel folyó felvétel a Szigetre járó fiatalokat vizsgálta. A kérdőíves lekérdezés kiterjedt a résztvevők családi, iskolai hátterére, a fiatalok fogyasztói, kommunikációs és kulturális státuszára. Vizsgálták a Szigetet látogató fiatalok élettervezésének alakulását, értékorientációit és ifjúsági identitását, politikai kulturális és szabadidős tevékenységét, pártszimpátiáját és ifjúsági csoportstílusokhoz való viszonyát és előítéleteit.

Függelék – 2: A CIVED kutatásról bővebben

A CIVED kutatás első szakasza

A fiatalok állampolgári ismereteit és készségeit vizsgáló legnagyobb szabású kutatás az IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) által 1999-ben folytatott CIVED volt, amely mintája 28 ország 14 éves fiataljai köréből került ki. A kutatás célja annak megértése volt, hogy „Mennyire felkészültek a fiatalok állampolgári feladataik teljesítésére” (Torney-Purta 2001, 25.o.).

A kutatás előfeltevése, hogy a felnőttkori állampolgári szerepnek megvannak a megfelelői már a gyermekek életében is. A CIVED továbbá egy olyan állampolgári szerepfelfogásra épül, amely nem csak a részvételt helyezi középpontba, hanem az érték- és attitűdfaktornak, illetve az ismereteknek is jelentős szerepet tulajdonít. Ennek megfelelően a kutatás három fő – tartalmi, affektív és kognitív terület (domain), illetve további konkrét alterületek és azok aspektusai vizsgálatán keresztül kívánta megközelíteni a diákok állampolgári tudatosságát. A három fő terület a tartalmi, az érzelmi-viselkedési és a kognitív területek voltak (2. táblázat).

54. táblázat– Az állampolgári szerepfogalom CIVED 1999 értelmezése

Tartalmi terrénum – Content domain			
Civil társadalom és rendszerek	Civil alapjogok/ értékek	Civil részvétel	Civil identitás
Állampolgárok: - feladatok - jogok - kötelességek - képesség a civil társadalom építésére	Egyenlő állampolgári jogok	Döntéshozás: - állami szervezetben való részvétel - választási részvétel	Civil imázsselemek: - elképzelés a civilek közösségben elfoglalt helyéről - feladatok - értékek - mindezekkel kapcsolatos dilemmák és az azokhoz való hozzáállás
Nem állami szervezetek: - vallási szervezetek	Szabadság: - szólás - vélemény	Befolyásolás: - nyilvános vita - tüntetés	Kötődés: - közösséghez tartozás érzete

- vállalatok, cégek - szakszervezetek - pártok - civil szervezetek - lobbicsoportok - média - iskolák - kulturális és egyéb szervezetek	- vallás stb.	- szakpolitika-fejlesztés - tudatos fogyasztás - korrupció	- közösségen belüli és közösségek közötti toleranciával, diverzitással kapcsolatos hitek - az értékek különbözőségének megértése és elismerése
Érzelmi-viselkedési terület - Affective-behavioral domain			
Hít	Attitűdök	Részvételi hajlandóság	Viselkedés
Demokratikus értékekben	Én-kép: - politikai érdeklődés	- felkészültség tüntetésen való részvételre - felnőtt részvétel	- diáktevékenységek gyakorisága - civil részvétel közösség, iskola életében
Civil értékekben	Másokkal kapcsolatos attitűdök: - kisebbségek - nők - bevándorlók - interakció emberekkel		
	Intézményekkel kapcsolatos attitűdök: - az intézmények válaszkészsége - bizalom - nemzethez való viszony - büszkeség		
Kognitív terület – Cognitive domain			
Tudás		Érvelés, elemzőkészség	
- definíció - leírás - illusztráció példákkal		- interpretáció - definíció alkalmazása - érvelés - integrált információrendszerezés - problémamegoldás - előrejelzés - motivációk értékelése	

Forrás: International Civic and Citizenship Education Study – Assessment Framework (2007)

A diákok tudását és interpretációs képességeit felmérő feladatsor többválasztós tesztkérdésekből állt, melyeknek egy helyes megoldása volt. A lexikális tudást mérő feladatsor a diákok állampolgári ismereteit mérte fel, például olyan kérdésekkel hogy mit tartalmaz egy állam alkotmánya, kik irányítják a demokratikus berendezkedésű államokat, mik a politikai jogok. Ezekon túl bizonyos kérdésekben a diákoknak azonosítaniuk kellett bizonyos szituációkat, például fel kellett ismerniük, hogy négy felsorolt élethelyzet közül melyikben valósul meg diszkrimináció. Végül olyan feladatok is voltak, amelyek arra

vonatkoztak, hogy a diákok le tudnak-e vonni bizonyos következtetéseket, pl. tudják-e, hogy mi történik, ha egy kézben monopolizálódik a sajtópiac.

Az interpretációs képességeket mérő skálát olyan feladatokból alakították ki, melyek többnyire interpretációs készségeket mértek. A gyerekeknek például egy politikai hirdetéssel kapcsolatban feltett kérdésekre kellett választ adniuk. Ezek a kérdések egyrészt olyan információkra vonatkoztak, melyek a hirdetés szövegében is benne voltak, bizonyos kérdések viszont a hirdetésben explicitté nem tett, mögöttes tartalmakra vonatkoztak. Ezen túlmenően felmérték azt is, hogy a gyerekek különbséget tudnak-e tenni tény- és véleményállítások között.

Végül, a tudás- és készségskálákból egy összesített skála is készült. E skálák értelmezéséhez fontos tudni, hogy mindhárom skála, tehát a tudás, a képesség és az összesített skála esetében is a 100 pont jelenti a nemzetközi átlagot.

Mivel az állampolgári szerep fontos eleme a tevékeny részvétel, ezért az iskolai, illetve a felnőttkori állampolgári részvétellel kapcsolatos attitűdök elemzése is fontos szempont volt. Az iskolai részvétel kapcsán a diákokat arról is kérdezte a kutatás, hogy mennyire látják értelmét, mennyire gondolják, hogy az iskola életében való tevékeny részvétel előbbre viszi az iskola ügyeit. A felnőttkori állampolgári részvételt értelemszerűen nem lehetett tényszerűen mérni, ezért a gyerekek „előrejelzéseit” vették számba, vagyis hogy mennyire valószínű, hogy felnőttként részt fognak venni bizonyos állampolgári tevékenységekben.

A korábbiakban már szóltunk arról, hogy mennyire fontos az állampolgári nevelés szempontjából az iskola, az osztályterem demokratikus berendezése. A kutatás ezért nemcsak a gyerekek ismereteit és attitűdjeit mérte fel, hanem azt is, hogy milyen tantermi közegben folyik a tudás és az értékek, attitűdök átadása.

A CIVED kutatói összesen 11 olyan skálát fejlesztettek ki az adatok alapján, amelyek a diákok állampolgári készségeit és attitűdjeit ragadják meg. Ezen túl két skálán értékelhető a diákok állampolgári tudása és interpretációs készségei, sőt ezek együttesen is mérhetők egy összesített skála segítségével.

A CIVED kutatás második szakasza

Az IEA kutatása bizonyos újításokkal 2009/2010-ben megismétlődik. A kutatók szerint az elmúlt 10 év globális változásai, mint a terrorizmus kihívásai, a fejlődő világ demokratizálódása, a civil szervezetek jelentőségének növekedése és az internet terjedése megkövetelik a kutatás kontextusának felülvizsgálatát is. A kutatás kerete, az állampolgári szerep területei, melyeket fentebb bemutatunk ugyanazok maradnak, de a megközelítés 2009-ben a diákok tágabb környezetét is figyelembe veszi állampolgári attitűdjeik, szerepfelfogásuk alakulásában. Jobban megvizsgálják a családi környezetet, a család társadalmi státusát, és mivel a politikai szocializáció alapvetően fontos közege az otthon, ezért a szülők politikai érdeklődését is bevonják az elemzésbe. Az iskola környezetét is behatóbban vizsgálják, az új kutatásban azt is meg lehet majd tudni, hogy milyen közegben (pl. mekkora város stb.) van az iskola. Ezen túl minden résztvevő országban részletes elemzésnek vetik alá az oktatáspolitikai kontextust. A technikai modernizációra reflektálva pedig a diákok Internetes informálódását is vizsgálják majd.

Függelék – 3: Tantervek / tananyagok az állampolgári nevelés / vállalkozókészség-fejlesztés körében

Program neve, (megjelenés ideje)	Típusa	Tartalma	Értékek, feladattípusok	Évfolyamok
<p>Nemzeti Alaptanterv (NAT) első megjelenés: 1998. (1995-ös törvény alapján) módosítás: 2004. (2003-as tv. alapján) újabb módosítás: 2007.</p> <p>forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2006 http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=kiadvany&kod=Jelentes2006</p>	<p>A szabályozás 1. szintje</p> <p>A Nemzeti alaptanterv (NAT) a Magyar Köztársaság nak a közoktatásról szóló - az 1993. évi LXXIX. törvényben, valamint annak 1995. évi módosításában meghatározott alapdokumentuma (Sulinet) Hivatalos nemzeti alaptanterv, minden iskola számára irányelv, a 2003-as módosítása óta az 1-12. évfolyamig</p>	<p>A Nemzeti alaptanterv közvetlenül nem szabályozza a tanulás iskolai megszervezését, ugyanakkor meghatározó dokumentum, hiszen alapként szolgál a részletes tantervek kidolgozóit, a tankönyvszerzők, az oktatáspolitikával foglalkozók, a fenntartók, az intézményvezetők, valamint a szélesebb közvélemény számára. A Nemzeti alaptanterv korábbi formájával szemben, nem a közvetlen iskolai gyakorlatot szabályozza, hanem – többek között – a kerettantervek készítőit orientálja.</p> <p>A bevezető rész fogalmazza meg azokat az általános fejlesztési értékeket és elveket, amelyekre a demokratikus társadalomban élő embernek szüksége van. Ezt követik a kiemelt fejlesztési feladatok (keresztantervek): ezek azokat az interdiszciplináris területeket és kompetenciákat tartalmazzák, amelyek fejlesztését minden műveltségterületen érvényesíteni kell. A harmadik rész a műveltségterületek fejlesztési feladatait tartalmazza: itt fogalmazódnak meg iskolázási szakaszok szerint az elsajátítandó tartalmak és kulcskompetenciák. A dokumentum műfajából (core curriculum) és a tartalmi szabályozásban betöltött szerepéből adódóan a – közben 18 éves korra emelt – kötelező iskoláztatás – egészére kiterjedően a 4., 6., 8., 12. évfolyamok végére határozza meg a kiemelt és műveltségterületi fejlesztési feladatokat. (Jelentés 2006)</p>	<p>A NAT a tantervi idő felosztásáról ajánlásokat tartalmaz. Ezek százalékos arányban kifejezett intervallumokban határozza meg, tárgyanként.</p> <p>Kiemeli a kommunikációs, a narratív, a döntési, a szabálykövető, a lényegkiemelő, az életvezetési, az együttműködési, a problémamegoldó, a kritikai, valamint a komplex információk kezelésével kapcsolatos képességeket, kulcskompetenciákat.</p>	<p>1-12. évf.</p>
<p>Kerettantervek (lásd 1. ábra) első változat: 2000. (1999-es törvény módosítás szerint) majd 2003-tól pluralitás:</p>	<p>A szabályozás 2. szintje</p> <p>A garantált minőségű, akkreditált kerettantervek – melyekből</p>	<p>Alapvető cél 2003-tól: keresztantervi kapcsolódás, képességfejlesztés, a fogalmi és ismeretrendszerek vertikális (lehetőleg legalább 4 éves) egymásra épülése.</p> <p>A Sulinova kerettantervből: Önismeret: érzelmek tudatossága,</p>		<p>1-12. évf.</p>

<p>pályázat kiírása kerettanterv készítésre forrás: Jelentés a magyar közoktatásról http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes2006-15_tartalom</p> <p>pl.: SuliNova Kht. kerettantervei forrás: http://www.sulinovadatbank.hu/index.php?akt_menu=253</p>	<p>iskolátípusokként több készül – legalább egy képzési ciklusra kínálnak, valamennyi műveltségterületet átfogó, koherens tantervi alternatívákat. Alaptantervet kiegészítő programcsomagok, TIOK iskolák, pályázaton nyertes intézmények használják</p>	<p>önállóság, autonómia, identitás, hitelesség Önszabályozás: érzelmek kezelése, felelősségvállalás, törődés, tekintet másokra, tolerancia Énhatékonyság-érzés: pozitív önértékelés, konstruktív self-érzékelés Kognitív készségek: információkezelés, problémakezelés, kritikai gondolkodás, szabályalkotás, szabálykövetés, kreativitás, környezettudatos magatartás Társas kompetenciák: empátia, kommunikációs készségek, együttműködés, konfliktuskezelés, segítségkérés, visszautasítás, társadalmi részvétel</p>	
<p>Oktatási programcsomagok: Sulinova Kht. 2004- 2008. NFT HEFOP 3.1.1 keretében 39 kompetenciaalapú pcs. forrás: http://www.sulinovadatbank.hu/index.php?akt_menu=253</p>	<p>A szabályozás második szintje</p>	<p>Hat nagy tartalmi területet érintett: a szövegértési – szövegalkotási, a matematikai, az idegen nyelvi, a szociális, életviteli és környezeti, valamint az életpálya-építési kompetenciák, illetve az óvodai nevelés területét. (Educatio Kht.)</p>	
<p>Educatio Kht. mint konzorciumi partner: IKT pcs.</p> <p>http://www.sulinovadatbank.hu/index.php?akt_menu=247</p>			
<p>és 2.1. Szociális kompetenciafejlesztő csomag</p>			
<p>OKI</p>	<p>Tantárgy</p>	<p>7. évfolyam:</p>	<p>7-12. évf.</p>

<p>tantervek, 2000-től Komplex tantárgyi fejlesztés „Ember- és társadalomismeret, etika” címmel forrás: http://www.oki.hu/tanterv/</p>		<p>Az emberi természet (Az ember egyedfejlődése, Test és lélek, Pszichikus működésünk és mozgatóink); Egyén és személy (Kommunikáció, nyelv, gondolkodás, Emberi szellem, emberi kiteljesedés, Az ember mint értékelő és erkölcsi lény); Társas kapcsolatok (Társaink, Kapcsolatok, Nemiség, szerelem, házasság); Az emberi társadalom (Munka, gazdaság, alkotás, Kultúra és művelődés, Életszínvonal, életmód és életminőség, Ember és természet, Hit, világszemlélet, vallás, Egyéni és közösségi értékek)</p>	
<p>Civizmus tanterv 1996 körül http://ofi.hu/tudastar/jelentes-magyar/felkeszules-helyi</p>	<p>OKI Tanterv</p>	<p>Társadalmi, állampolgári és gazdasági ismeretek a NAT követelményeinek megfelelően: Az ember társas lény (1. évfolyam), Kapcsolataink másokkal és a világgal (2. évfolyam), Hazánk, Magyarország (3. évfolyam), Összetartozunk (4. évfolyam), A lakóhelytől a nagyvilágig (5. évfolyam), Enyém, tied, övé, mienk (6. évfolyam), Tagolt társadalom (7. évfolyam), A társadalom és az állampolgár viszonya (8. évfolyam), A gazdasági tevékenység alapjai (9. évfolyam), Helyünk a világban (10. évfolyam) Példa: Tagolt társadalom (7. évfolyam): Csoportok és csoporthovatartozás, A csoportok szerepe a társadalom életében, Csoportközi viszonyok, Társadalmi beilleszkedési zavarok</p>	<p>1-10. évf.</p>
<p>Zsolnai, 1992 forrás: http://www.eric.ed.gov/ERIC Docs/data/eric docs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	<p>Hölgye féle tankönyv</p>	<p>Értékátadás és képességfejlesztés</p>	
<p>Világbank projekt, 1992 forrás: http://www.eric.ed.gov/ERIC Docs/data/eric docs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	<p>Arató féle tankönyv</p>	<p>Legfontosabb társadalmi problémák tárgyalása esettanulmányokkal (Előítételek: romák, külföldiek)</p>	<p>9-12. évf.</p>

<p>Fifti-Fifti, 1993 forrás: http://www.eric.ed.gov/ERIC Docs/data/eric docs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	Tanterv	<p>1. osztály: Az első osztályos mindennapi élete (A városi lány és a vidéki fiú mindennapi élete) 2. osztály: Az emberek nálunk és máshol a világon (A településen és a világ más tájain élő emberek mindennapi élete) 3. osztály: Utazás térben és időben (A ma ismert világ és az ember múltjának felfedezése) 4. osztály: Régen és most (A technika fejlődése, régi és új formáinak együttélése)</p>	<p>1. osztály: beszélgetés és beleéléses játékok 2. osztály: csoportmunkában végzett adatgyűjtés; információszerzés szöveg- és képelemzéssel 3. osztály: könyvtári kutatómunka 4. osztály: könyvtári kutatómunka és tereptanulmány</p>	1-4. évf.
<p>KOMP, 1996 forrás: In transit http://www.eric.ed.gov/ERIC Docs/data/eric docs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	Tanterv	<p>7. évfolyam: Az ember és személyes kapcsolatai (14 óra) Az ember és az állat közötti hasonlóságok és különbségek. Az ember értelmi képességei és érzelmi jellemzői. Gondolkodás, kommunikáció, tanulás. A viselkedés mozgató erői. A személyiség. Az emberi szellem. A család és a szocializáció. Családtípusok a mai világban. Értékválasztások és identitás. Nevelési intézmények. Kortársi csoportok. Szex, szerelem, házasság. Életút. Egészség és betegség. A hit. A halál. Az élet értelme</p> <p>Gazdaság, társadalom, kultúra (7 óra) A társadalom és a gazdaság. A társadalom összetartó erői. A civilizáció és az állam. A kultúra és a társadalom. A tömegkultúra. Globális kultúra és helyi hagyomány. Vegyes kultúrájú társadalmak. A nagy lélekszámú társadalmak és a rétegek kultúrák. Az előítéletek</p> <p>Az egyén és a társadalom (9 óra) A közvetlen emberi kommunikáció és szabályai. Az együttélés szabályai. Erkölcs, norma, szokás, törvény, illem. Tabuk. Társadalmi szerepek. Csoportnormák. Konformizmus. A szabályok megszegésének szankciói. A társadalmat alkotó közösségek. Nemzedékek, nemzedéki ellentétek. Vallások, vallási csoportok. Foglalkozási csoportok. A deviáns viselkedés. A prostitúció. Az alkohol és a</p>	1-10. évf.	

Program neve, (megjelenés ideje)	Típusa	kábítósz. A bűnözés és az Tartalma	Feladattípusok	Évfolyamok
AKG, Társadalomisme reti tantárgyblokk forrás: www.akg.hu	Egyéni iskolai Jakab és Bujdosó féle tanköny v, Az AKG használj a	I. KINEK A JOGA? (E fejezet az egyéni szabadságjogok és korlátainak értelmezését és problematikáját veti fel) II. VAN-E POLITIKAI SZABADSÁG? (E fejezetben a politikai szabadság jogok mértékét, formáit, korlátait és ebben az "átlag polgár" felelőségét mérlegeljük.) III. "TÁRSIATLAN TÁRSIASSÁG" -- EGYÉN VAGY/ÉS KÖZÖSSÉG? (Ebben a fejezetben arról beszélgetünk, hogyan az egyén sorsát, lehetőségeit mennyiben határozza meg a közösség)	vitakultúra	12-13. évf.

Függelék – 4: Iskolai és civil programok az állampolgári nevelés / vállalkozókészség-fejlesztés körében

<p>Társadalomismeret tankönyv, 1994 forrás: http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	<p>SZEG, egyéni iskola program</p>	<p>Az iskolában dolgozó társadalomismeretet oktató pedagógusok közössége fejlesztette ki, és felajánlott használatra más iskoláknak is.</p>	<p>7-8. évf.</p>	
<p>KEKSZ (Kreativitás, Erőbedobás, Közösségépítés, Szolgálat) forrás: http://www.karinty.hu/pages/docs/pedprog.html</p>	<p>Egyéni iskolai Budapest, Karinthy Frigyes Gimnázium, 2000-től</p>	<p>Olyan - a szűken vett tanuláson kívüli - tevékenységek szervezése és rendszerezése, amelyek az iskola diákjainak fejlődését, szociális érzékenységét, és a közösség iránt érzett felelősségét növelik.</p> <p>Kreativitás:</p> <ul style="list-style-type: none"> ~ iskolai szakkörökön való részvétel ~ bármilyen zenei, képzőművészeti tevékenység ~ az iskola honlapjának szerkesztése, fejlesztése ~ az iskolaiújsággal kapcsolatos tevékenységek (szerkesztés, cikkek írása stb.) ~ iskolai vagy külső rendezvények szervezésében való részvétel, valamint azokon történő szereplés (plakátraajzolás, színdarab előadása stb.) ~ iskolai keretek között szervezett színház-, hangverseny-, múzeum-, mozi- vagy operalátogatás ~ minden a KEKSz koordinátorral egyeztetett és általa elfogadott tevékenység <p>Erőbedobás:</p> <ul style="list-style-type: none"> ~ edzés egyesületben ~ délutáni iskolai sporttevékenység ~ buzogány-, tánc-, szalaggyakorlat stb. ~ túrázás (biciklivel, gyalog stb.) ~ minden a KEKSz koordinátorral egyeztetett és általa elfogadott tevékenység <p>Szolgalat:</p> <ul style="list-style-type: none"> ~ iskolatársak korrepetálása, segítése ~ kerületi általános iskolások szervezett korrepetálása ~ könyvtáros-asszisztensi tevékenység 	<p>Szakkörök, edzések, önkéntes munkák</p>	<p>A KEKSz Programban való részvétel az iskola első két évfolyamába járó tanulói számára kötelező, tehát a 10. évfolyam végéig. A programban részt vevő tanulóknak félévenként minimum 10 óra kreativitást, 10 óra erőbedobást, valamint 10 óra szolgálatot kell teljesíteniük.</p>

Program neve, (megjelenés ideje)	Típusa	~ valamely non-profit szervezetben (egyesület) Tartalma	Feladattípusok	Évfolyamok
DIA programok forrás: www.i-dia.org	DIA (Demo kratikus Ifjúság ért Alapítvány)	<p>A DIA programok a következő kompetenciák fejlesztésére törekszenek:</p> <p>1. Társadalmi felelősség érzése Képes felismerni a közösség számára hasznos dolgokat. A társadalmi jóra törekvés jellemzi. Felismerni helyét és szerepét (pl. egy közösségben) és az ezzel járó kötelességet ill. felelősséget vállalja.</p> <p>2. Kommunikáció Különböző helyzetekben, különböző emberekkel is tud kommunikálni. Képes meghallgatni és megérteni a másikat. Képes a párbeszédre. Beszélgetés közben rá tud hangolódni a másokra. Sikerül a saját gondolatait és érzéseit megértetni másokkal. Képes saját véleményét megfogalmazni.</p> <p>Konfliktuskezelés Megérti a másik nézőpontját és a viselkedésének a hátterét. A konfliktus során képes érzelmeit kontrollálni. Felismeri a konfliktust. A konfliktus megoldására törekszik (nyitott). El tudja fogadni a másságot.</p> <p>Együttműködés Pozitív érzelmi viszonya van az együttműködéshez. Képes bevonni és inspirálni másokat. Nyitottság: képes befogadni és elfogadni valamit, ami nem feltétlenül illeszkedik, ahhoz, ahogy látja a helyzetet. Képes együtt dolgozni csoportban, egy közös cél érdekében. Össze tudja hangolni tevékenységét mások tevékenységével.</p> <p>Kreatív gondolkodás Konkrét és újszerű ötletei vannak a munka során. Képes a tudását, tapasztalatit és az intuícióját együttesen használni a tervezésnél, ennek következtében képes meghaladni önmagát, felülemelkedni a szokásos megoldásokon.</p> <p>Kritikai gondolkodás Felmerülnek benne kérdések az önkéntes munka során. Képes</p>	<p>Önkéntes tevékenység: A fiatal önkéntesek a helyi igényekhez illeszkedő önkéntes programokat alakítanak ki, önállóan vagy a településükön lévő civil szervezetekkel közösen.</p> <p>Feldolgozó óra: Havi egy találkozó keretében a helyi koordinátorok segítenek abban, hogy a fiatal önkéntesek munkájuk jelentőségét és a felmerülő társadalmi kérdéseket elemezzék, értékeljék. Ekkor történik meg a tapasztalatok és reflexiók alapján a tanulságok levonása, általánosítás (elméleti koncepciók létrehozása) és az új cselekvésbe (önkéntes munkába) való beépítése, tervezése, azaz az új helyzetben való kipróbálása.</p>	

elemezni a saját és mások akcióit. Képes a tapasztalatai alapján értékelni a folyamatokat. Képes a jó és a rossz megoldások felismerésére illetve megkülönböztetésére.

Döntéshozatal

Képes dönteni. Képes felismerni, átlátni a csoportos döntési folyamatok struktúráját. Részt vesz a döntéshozatalban. Felelősséget mer vállalni a döntéseiért. Képes elfogadni a döntést, akkor is, ha kisebbségben van.

Érzelmi intelligencia

A negatív érzelmeken úrrá tud lenni (düh, frusztráció). Érti a negatív érzelmek okát.

Konstruktívan kezeli a csalódottságot és a hibákat.

Empátia

Együtt érző a társadalmilag hátrányos helyzetűek felé. Képes beleképzelni magát mások helyzetébe.

Elfogadás

Képes az önmaga és mások elfogadására.

Felelősségvállalás

Felelősséget vállal a cselekedeteiért. "Azt mondd, amit teszel, és azt tedd, amit mondasz!", hiteles.

Önbizalom

Felismeri meggyőződéseit és képes ezeket időről időre felülvizsgálni. A kudarc kerülése helyett a sikert keresi, azaz mer próbálkozni és hibázni.

Saját korlátait megpróbálja legyőzni.

3. Hiteles vezetés (Leadership)

Képes személyes példán keresztül másokat cselekvésre inspirálni.

Kipróbálhatják magad és osztályukat egy önkéntes közösségi projektben.

Önismeret, emberismeret

Az élet iskolája program 2006-2009

forrás: www.i-dia.org

DIA (Demokratikus Ifjúságért Alapítvány)

Az élet iskolája program 2006 és 2009 között kísérleti jelleggel valósul meg. Célja 13-18 éves diákok szociális kompetenciáinak fejlesztése annak érdekében, hogy felkészüljenek saját jövőjük tudatos tervezésére és arra, hogy az iskola befejezése után sikerrel

Mit nyújt a program a tanároknak?
30 órás szakmai továbbképzést. Projekttapasztalatot (ez segítség lehet a projekt-érettségihez

13-18 éves diákok

		<p>alakítsák életüket és valósítsák meg céljaikat. A program egyszerre szól a diákokhoz és tanárokhoz.</p> <p>Mit tanulhatnak a diákok Az élet iskolájában?</p> <p>A program segít a pályaválasztásban. Megismerhetik jogaikat, hogy a munka világában könnyebben tudjanak tájékozódni. Megismerhetik a munkaadók igényeit és elvárásait</p>	<p>is).</p> <p>A tanári munkában könnyen és eredményesen használható segédanyagokat. Folyamatos szakmai segítséget a képzés befejezése után is (találkozók, tapasztalatok feldolgozása). A munka világához kapcsolódó szakemberek és szervezetek szakmai támogatását. Külföldi tanulmányutat és tapasztalatcserét.</p>
<p>Középiskolai Vállalkozói Klubok forrás: www.i-dia.org</p>	<p>DIA (Demo kratikus Ifjúságért Alapítvány)</p>	<p>2009-2010-es tanévben hét iskolában, 16 tanárral kb. 250 diákot, valamint pár tucat egyetemi hallgatót érint (a Morgan Stanley támogatásával). Ld: www.i-dia.org Aktuális/Vállalkozói Klubok</p>	
<p>Közöd! program 2002 óta forrás: www.i-dia.org</p>	<p>DIA (Demo kratikus Ifjúságért Alapítvány)</p>	<p>Rövid vagy hosszú távon közösségi önkéntes projekteket valósítanak meg környezetük, a helyi közösség érdekében. A KÖZÖD! program középpontjában tizenkét szociális és életviteli kompetencia fejlesztése áll. Ezek:</p> <p>Kommunikációs vagy interperszonális készségek – hogy a fiatalok kifejlesszék magukat, hogy különböző háttérrel és kultúrával rendelkező emberekkel teremthessenek kapcsolatot.</p> <p>Konfliktuskezelés – hogy mások közötti konfliktusokat illetve saját agressziójukat és haragodat kezelni tudják.</p> <p>Részvétel/Hozzájárulás – hogy felismerjék a közösségük igényeit és maguk is hozzájáruljanak annak jobbításához, gyarapításához.</p> <p>Együttműködés – hogy csapatban tudjanak dolgozni, kompromisszumokat tudjanak kötni és vezetői szerepet vállalni.</p> <p>Kreatív gondolkodás – hogy a kihívásokat és a problémákat kreatív és innovatív megoldásokkal oldhassák meg.</p>	<p>Önkéntesség, táborozás</p> <p>14-25 éves fiatalok</p>

Diplomácia- tábor forrás: www.pillar.hu	Pillar Alapítvány	A képzés során egy egyetemista képzővel közelebbről megismerkedhet az EU-val, a NATO-val, a határon túliak és a visegrádi országok felé irányuló magyar külpolitikával.	Négynapos képzés	11-12. évfolyamon
Beszélgessünk Európáról: középpontban az EP forrás: www.pillar.hu	Pillar Alapítvány	A programsorozat célja, hogy a 16-25 év közötti korosztály és a vidéken élők számára lehetőséget adjon az Európai Unióval kapcsolatos ismeretek bővítésére. Célunk, hogy megismertessük a mára mindennapjaink részévé váló Európai Uniót, ezúttal különösen az Európai Parlamentet, az EU egyetlen közvetlenül választott és ezért a legdemokratikusabb intézményét.	Beszélgetés, roadshow	16-25 éves fiatalok országszerte
Európai Ifjúsági Parlament, 2007 óta forrás: www.pillar.hu	Pillar Alapítvány	Cél: a 16-22 évesek társadalmi részvételének erősítése, a kontinens jövőjének közös alakítása érdekében.	Ülésezés	16-22 éves fiatalok országszerte
Demokratikusabb iskola forrás: www.mode.hu	Magyar- országi Diákönkormá- nyzatok Egyesülete	<ul style="list-style-type: none"> · A diákönkormányzatok munkájának segítése, · Az önkormányzó képesség fejlesztése, · A demokratikus világgép megerősítése, diákok közéletre való felkészítése, · A diákönkormányzatok érdekvédelme, helyzetének megjelenítése helyi, regionális, megyei és országos szinten, · A diákönkormányzatok között a együttműködés és a kapcsolattartás megteremtése, · A diákok életvitelének, helyzetének felmérése, segítése, · Kapcsolattartás és együttműködési lehetőségek keresése más szervezetekkel, intézményekkel, államigazgatási szervekkel, 	Képzéssorozat, nyári tábor, tanácsadás	

<p>Civil Kezdeményezések Programja forrás: www.civitas.hu</p> <p>http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/9f/8f.pdf</p>	<p>Civitas Alapítvány</p>	<p>Ez a program abban segít az ifjú állampolgároknak, hogy megtanulják megfelelően kifejezni a véleményüket; valamint abban, hogy megértsék, hogy a civil kezdeményezések hogyan tudják befolyásolni a közvetlen környezetük állapotát.</p>	<p>Az önszerveződő közösségeknek csoportmunka keretében a következő feladatokat kell ehhez elvégezni:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. A tanulmányozandó probléma kiválasztása. 2. Információgyűjtés. 3. A megoldások vizsgálata. 4. A saját megoldás kidolgozása. 5. Akcióterv kidolgozása. 	<p>1-12 évfolyam</p>
<p>Civitas Tanári Klub forrás: www.civitas.hu</p>	<p>Civitas Alapítvány</p>	<p>A klub laza szerveződésű tanári fórum. Rendszeresen tart találkozokat, amelyek az egyesület futó programjaihoz kapcsolódva tanártovábbképzésekként és vitafórumokként működnek. A szervezet olyan általános és középiskolai tanárokat valamint egyetemi oktatókat tömörít, akik munkájuk során a diákok körében elsődlegesen a polgári ismeretek és készségek, a demokratikus értékek megismertetését és elsajátíttatását tartják szem előtt.</p>	<p>Összejöveleiken az új tudásterülettel kapcsolatos kérdésekre, problémákra igyekeznek választ adni; megfelelő tananyagokkal, óratervek készítésével segíteni egymás szakmai fejlődését.</p>	<p>1-12 évfolyam</p>
<p>Demokrácia Tábor 2001 óta forrás: www.civitas.hu</p>	<p>Civitas Alapítvány</p>	<p>A nyári táborozáson az iskolai diákönkormányzatok vezetői és az érdeklődő iskolapolgárok kaphatnak bepillantást az oktatási rendszer jogi, szervezeti és tartalmi hátterébe.</p>	<p>Programunk központi részét ennek megfelelően az alkotmányosságról, a demokráciáról, az oktatásügy kérdéseiről tartott előadások, a diákjogokról és az érdekérvényesítési lehetőségekről rendezett - meghívott szakemberek részvételével zajló</p>	<p>1-12 évfolyam</p>

			- fórumok, valamint közösséglélektani, szervezetfejlesztési és kommunikációs tréningek teszik ki.	
Mestertanári továbbképzési lehetőségek, továbbképző tréningek, Ifjúságsegítők képzés 2001 óta forrás: www.civitas.hu	Civitas Alapítvány	Cél olyan a demokráciával, a társadalommal kapcsolatos kiegészítő ismeretek átadása, amelyek a tanárképzésből hiányoznak. emellett a pedagógusok által elsajátított toleranciát segítő módszerek és technikák átadása a diákoknak.	Tréningek	1-12 évfolyam
Polgár az Európai Demokráciában OTV forrás: www.civitas.hu	Civitas Alapítvány	Tanulmányi verseny	Tesztek	1-12 évfolyam
Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata gyermekeknek, 1996 forrás: http://adata.hu/_soros/kiadvany.nsf/daa6c3da410d1454c1256e320071a9a1?OpenView http://www.adata.hu/_soros/kiadvany.nsf/44cfa372d3c5a279c1256e9600682640/3b2c2e4a9fe6f33bc1256e590030df6d?OpenDocument	Soros Alapítvány-Amnesty International közös program	Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata gyerekeknek című kiadványt immár második éve ingyenesen megküldik minden olyan iskolának, amely ezt kéri. A kis füzetben a legkisebbek számára is érthetően, kedves gyerekrajzokkal illusztrálva olvashatók a Nyilatkozat paragrafusai. A Nyilatkozathoz kapcsolódóan 2 fogalmazást megírásával versenyen vehettek részt a gyerekek. A legjobb 44 pályázó jutalomtáborozásban vett részt Bükkszéken.	Nyarlás közben, a programok során többek között előadásokat hallgattak a demokráciára nevelés témában, és cigány folklóresten vettek részt.	1-8. évf.
Toleranciaprogram, 1996 forrás: http://adata.hu/_soros/Soros_evkonyvek.nsf/11fcbf9d3d07fd42c1256d3600346085/f85c4bbf7c43f50ac1256d9500450ec3?OpenDocument	Soros Alapítvány	„Kritikai gondolkodásra és állampolgári felelősségvállalásra kívánjuk készíteni a diákokat, szülőket és tanárokat, hogy érzékenyek legyenek a demokráciát veszélyeztető jelenségekre”	Tanár tréningek támogatása tananyagokkal	
Demokráciára nevelés program, 1996 forrás:	Soros Alapítvány	A program keretében nem tantárgyi, ismeretszerző fejlesztéseket támogattunk, hanem olyan	Technikák és módszerek	

http://www.adata.hu/_soros/Soros_evkonyvek.nsf/11fcbf9d3d07fd42c1256d3600346085/1ab579bdfc84901fc1256d96002c70c5?OpenDocument		<p>állampolgári technikák kifejlesztését, amelyek lehetővé teszik a gyerekek valóságos részvételét az iskolai közéletben, a demokratikus játékszabályok iskolai kialakítását, aktivitásukat saját sorsuk alakításában. A sikeres pályázók támogatásával olyan feltételek létrejöttét segítettük elő, amelyben az iskolapolgárok (diákok, szülők és tanárok) beleszólhatnak az iskola döntéseibe.</p>		
<p>Diákvállalkozási program forrás: http://www.sulinet.hu/tart/fcikk/Kfba/0/1971/1</p>	<p>JAM (Junior Achievement Magyarország) 1993 óta az alapítvány kb. 400 iskola több 10 ezer tanulójához jutott el</p>	<p>A diákvállalkozási program lehetőséget biztosít a diákoknak arra, hogy saját üzleti vállalkozásuk legyen, hiszen a diákvállalkozás nem más, mint egy gazdasági és üzleti laboratórium, ahol a diákok az órákon megtanult elméleti összefüggések nagy részét gyakorlatban is kipróbálhatják. A gyerekek piackutatást végeznek, részvényeladásból tőkét teremtenek elő, termelnek, értékesítenek, és könyvelést vezetnek.</p>	<p>Tananyagok: Gazdasági Ismeretek, Alkalmazott Közgazdaságtan, Mi magunk, Családunk, Környezetünk, Településünk, Régióink, Nemzetgazdaság-világgazdaság, A vállalkozások világa, A munka világa, Család-háztartás, Országunk</p>	<p>1-10. évf.</p>
<p>Vállalkozóképzési szakmai programok támogatása forrás: http://www.sansz.org/modules.php?name=News&file=article&sid=13635</p>	<p>Vállalkozás 2000 Alapítvány</p>	<p>Az alapítvány azoknak a középfokú oktatási intézményeknek hirdeti meg a pályázatot, amelyek az iskolai rendszerű képzésben részt vevő tanulók vállalkozói ismereteinek és készségeinek fejlesztése érdekében vállalkozóképzési programokat valósítanak meg tandíjmentesen.</p>		
<p>Pénzügyi Oktatási Program (POP) forrás: http://www.ongondoskodas.hu/ongondoskodas_kozhaszn_jel_2008.pdf</p>	<p>Öngondoskodás Alapítvány 2003 25 iskola, 60 tanár és több ezer diák</p>	<p>Mit jelent gazdálkodni, szereplők és kapcsolatok a piacközgazdaságban, pénztörténet, a pénz szerepe és funkciói, akik gazdálkodnak (háztartások, vállalatok, állam), bevételek, hitelek,</p>	<p>Anyagi támogatás a 9-12. évfolyamon tanuló diákok számára, tanórai vagy tanórán kívüli foglalkozások szervezésére és megvalósítására a</p>	<p>9-12. évfolyamon tanuló</p>

			<p>megtakarítások, adózás, infláció, hitelekhez és befektetésekhez kapcsolódó számítások, biztosítások, nyugdíjas évek stb.</p>	<p>pénzügyi kultúra fejlesztése témakörében.</p>	
<p>Teljes lakosságot célzó pénzügyi felvilágosító program, Látogatóközpont forrás: http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbn_lk_latogatokozpont</p>	<p>MNB, Tudatos Pénzügyekért Alapítvány, 2008</p>	<p>Látogatóközpont és fejlesztő játékok, Pénz beszél – Te is érted? c. kiadvány Célja részt vállalni: a lakosság pénzügyi kultúrájának fejlesztésében, olyan kiállítás létrehozása volt a cél, amely a pénz történetét, fejlődési állomásait, társadalmi szerepét és a Magyar Nemzeti Bank feladatait komplexen mutatja be, mindennapjaink pénzügyi döntéseihez iránytűt ad, és felkészít lehetőségeink felmérésére.</p>	<p>Kiállítások, interaktív játékok, szakmai előadások, érmeverés</p>		
<p>Tudástár forrás: http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbn_lk_tudastar</p>	<p>MNB, Tudatos Pénzügyekért Alapítvány, 2008</p>	<p>„A Tudástár létrehozásával egy olyan komplex tudásanyag megalkotása a célunk, amely érdekes és hasznos információkat nyújt a gazdasági-pénzügyi témák iránt érdeklődő diákoknak, tanáraiknak és mindenki másnak, aki ismereteit bővíteni kívánja.”</p>			
<p>Tanártovábbképzés pénzügyi ismeretekből forrás: http://www.pszaf.hu/data/cms355041/pszafhu_hirlev_08majus.pdf/</p>	<p>PSZÁF (Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete)</p>	<p>A (PSZÁF) meghívásos pályázatot írt ki 50 millió Ft értékben felsőoktatási intézmények részére „Középiskolai tanárok pénzügyi ismereteinek bővítése c. akkreditált tanár-továbbképzési program megvalósítása” címmel.</p>	<p>Tanári továbbképzési program</p>		
<p>Pályázatok diákoknak, iskoláknak pénzügyi ismeretek és vállalkozások támogatása forrás: http://www.otpfayalapotvany.hu/palyazati_felhivasok/</p>	<p>OTP Fáy András Alapítvány</p>	<p>Diákvállalkozások támogatása Tankönyvvásárlás támogatása Diákújságíró, diákriporter pályázatok</p>			

Ifjúsági üzleti CTP 2000 program, határokon túli fiataloknak is forrás: http://www.ctpinfo.hu/index.php?blokk=1&menu=5	CTP 2000	Ifjúsági üzleti program: - naprakész vállalkozói, pénzügyi, vezetési ismeretek átadása, a projektszemlélet erősítése - probléma és feladatmegoldó készség javítása - prezentációs készség fejlesztése - team munka elősegítése - hatékony, sikeres viselkedési / kommunikációs technikák megtanítása - etikus üzleti magatartás erősítése - szülőföldön való érvényesülés elősegítése	szervezett programok	10-11. évf.
---	-----------------	---	----------------------	-------------

Függelék – 5: A tanulmányban használt rövidítések

EIKKA: Európai Ifjúsági Kutató-, Szervezetfejlesztő és Kommunikációs Központ

ESS: European Social Survey

ISSP: International Social Survey Program

EB: Eurobarometer

ACCI: Active Citizenship Composite Indicator

OFI: Oktatókutató- és Fejlesztő intézet

OM: Oktatási Minisztérium

SZMM: Szociális- és Munkaügyi minisztérium

Országnevek rövidítései:

HU: Magyarország

PT: Portugália

GR: Görögország

UK: Egyesült Királyság

PL: Lengyelország

SI: Szlovénia

SK: Szlovákia

FI: Finnország

CY: Ciprus

HK: Hong-Kong

US: Egyesült Államok

IT: Olaszország

NO: Norvégia

CZ: Csehország

AUS: Ausztrália

DK: Dánia

DE: Németország

RU: Oroszország

SE: Svédország

CH: Svájc
BG: Bulgária
BE: Belgium
EE: Észtország
LT: Lettország
LV: Litvánia
RO: Románia
CL: Chile
CO: Kolumbia
UA: Ukrajna

Irodalom

Bauer Béla, Laki László, Szabó Andrea (szerk.) (2002) Ifjúság 2000 – Tanulmányok 1., Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest

Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.) (2005) IFJÚSÁG 2004 - Gyorsjelentés, Mobilitás Ifjúságkutató Iroda, Budapest

Citizenship Education Longitudinal Study: Second Cross-Sectional Survey 2004 Listening to Young People: Citizenship Education in England; Elizabeth Cleaver, Eleanor Ireland, David Kerr and Joana Lopes, National Foundation for Educational Research 2005, ISBN 1 84478434 7

CIVICUS Civil Society Index - Summary of conceptual framework and research methodology (2000)

Csákó Mihály: a 2005-ös kutatásról szóló leírás, 2007. június 22. Pécs.

Darázs Dóra – Szomor Tamás – Szűcsné Szabó Katalin – Varga Zoltán (2004) Gazdasági ismeretek oktatása a fővárosi iskolákban, in. Új Pedagógiai Szemle, 2004/február.
Delanty, Gerald (2000) Citizenship in a Global Age – Society, Culture, Politics, Open University Press

Delanty, Gerald (2007) Citizenship as a Learning Process – Disciplinary citizenship versus cultural citizenship. Internet (2009-03-16): www.eurozine.com

Derek Heater, Citizenship, The civic ideal in world history, politics and education, Manchester University Press, 2004

Dynneson, Thomas L.; Gross, Richard E (1987) The Citizenship Development Framework: A Six Stage Socio/Cultural Theory. Internet (2009-03-16):
http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED287773&ERICExtSearch_SearchType_0=no&acno=ED287773

EDC (Education for Democratic Citizenship – Demokratikus állampolgárrá nevelés) projekt Internet (2009-03-21):
http://209.85.129.132/search?q=cache:rJg2gUP0_okJ:www.oki.hu/cikk.php%3Fkod%3Dcivic-falusedc.html+Education+for+Democratic+Citizenship+www.oki.hu&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu&client=firefox-a

EDC/HRE/HRE Programme 2006-2009 „Learning and living democracy for all” Empowering teachers: Core competences for Education for Democratic citizenship, Draft 3, Council of Europe, 2008

Education For Democratic Citizenship 2001-2004: Tool on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2004) 44rev5, Rev (Sept 2007)

Falus Katalin (2000) EDC (Education for Democratic Citizenship – Demokratikus állampolgárrá nevelés) projekt, Internet (2009-03-11):
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=civic-falus-edc>

Falus Katalin, Jakab György (2006) Aktív állampolgárságra nevelés, in. A kompetencia – Kihívások és értelmezések, Országos Közoktatási Intézet, p217-227; szerk. Demeter Kinga, Bp., 2006

Faulks, Keith (2000) Citizenship, Routledge 2000

Fioramonti, Lorenzo; Heinrich, V. Finn (2007) How Civil Society Influences Policy: A Comparative Analysis of the CIVICUS Civil Society Index in Post-Communist Europe; Research Report commissioned by: Research and Policy in Development (RAPID) Overseas Development Institute (ODI)

Fülöp Márta - European representation of citizenship: the case of England and Hungary

Gábor Kálmán: Szigetkutatások, Erdélyi társadalom 2. évf., 2. szám. 229-262. o.

Gilbertson, G. (2006). Citizenship in a Globalized World. Retrieved December 9, 2006. Internet (2009-03-16): <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=369>

Halász Gábor (2006) Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák, in. A kompetencia – Kihívások és értelmezések, Országos Közoktatási Intézet, p17-44; szerk. Demeter Kinga, Bp., 2006

Hoskins, Bryony; d'Hombres, Beatrice; Campbell, JoAnn (2008) Does Formal Education Have an Impact on Active Citizenship Behaviour? Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities – Scientific and Technical Research series

Hoskins, Bryony; Jesinghaus, Jochen; Mascherini, Massimiliano; Munda, Giuseppe; Hoskins, Bryony; Villalba, Ernesto; Nijlen, Van Daniel; Barber, Carolyn (2008) Measuring Civic Competence in Europe - A composite Indicator based on IEA Civic Education Study 1999 for 14 years old in School; European Commission, Joint Research Centre, Institute for the Protection and Security of the Citizen, Centre for Research on Lifelong Learning (CRELL)

International Civic and Citizenship Education Study - Assessment Framework (2007) International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Stichting IEA Secretariaat Nederland Amsterdam, The Netherlands; Internet (2008-12-17):
http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/graphics/Publications/IEA_ICCS_Framework.pdf

Isin EF, Wood PK. 1999. Citizenship and identity. London: Sage

Jakab György (2004) Modultantárgyak, In. Tartalmak és módszerek az ezredforduló iskolájában – Tanulmányok a tantárgyi helyzetfelmérésről 2001-2003, p359-370, Budapest, Országos Közoktatási Intézet 2004 szerk. Kerber Zoltán

Jelentés a magyar közoktatásról 1996, OKI, Budapest.

Jelentés a magyar közoktatásról 2003, OKI, Budapest.

Jelentés a magyar közoktatásról 2006, OKI, Budapest.

Judith Torney-Purta, Rainer Lehmann, Hans Oswald and Wolfram Schulz (2001) Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen

Keller Tamás: Magyarország helyzete a világ értéktérképén. TÁRKI, Budapest, 2009

Lengyel György: Vállalkozói hajlandóság, potenciális vállalkozók és kockázatkerülés. In Tárki Európai Társadalmi Jelentés 2009. Internet:
http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_lengyel.pdf

Mátrai Zsuzsa (1999): In Transit: Civic Education in Hungary. Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project. (Ed. By Judith Torney-Purta, John Schwille and Jo-Ann Amadeo) IEA, Amsterdam, 1999. 341- 371. oldal.

Nardo, Michela; Saisana, Michaela; Nijlen, Van Daniel; Vidoni, Daniele; Villalba, Ernesto (2006) Measuring Active Citizenship in Europe; Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities - Scientific and Technical Research series

Nemzeti Alaptanterv 2003

Nelson, Julie; Kerr, David (2006) Active citizenship in INCA countries: definitions, policies, practices and outcomes. Final Report. Internet (2009-03-17):
http://www.inca.org.uk/pdf/Active_Citizenship_Report.pdf

OFI (2009) Ajánlások az aktív és felelős állampolgárságra nevelés stratégiájához; Készítették: A „Társadalmi és állampolgári nevelés-oktatás a szakiskolákban” c. projekt keretében az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Stratégiai Bizottságának Tagjai; Internet:
www.ofi.hu/eroszakmentes-iskola/demokraciara-neveles/demokraciara-neveles

Painter, Joe (1998) Multi-level Citizenship, Identity and Regions in Contemporary Europe, Revised version of paper presented to an invited colloquium on The Possibilities of Transnational Democracy, University of Newcastle, September 1998

Painter, Joe (2003) European Citizenship and the Regions. Internet (2009-03-22):
<http://www.dur.ac.uk/j.m.painter/EuCitReg.htm>

PIRLS 2006 – Összefoglaló jelentés a 10 éves tanulók szövegértési képességeiről; Oktatási Hivatal, Budapest, 2007

PISA 2006 Összefoglaló jelentés, A ma oktatása és a jövő társadalma, Oktatási Hivatal, Budapest 2007

PISA-vizsgálat 2000, Alkotó szerkesztő: Vári Péter, Budapest, Műszaki Tankönyvkiadó 2003

Schulz, Wolfram; Fraillon, Julian; Ainley, John; Losito, Bruno; Kerr, David (2008) International Civic and Citizenship Education Study - Assessment Framework, The IEA Secretariat Herengracht 487, 1017 BT, Amsterdam, The Netherlands. Internet (2009-03-22):

<http://iccs.acer.edu.au/uploads/ICCS%20Assessment%20Framework/ICCS%202008%20Full.pdf>

Smart, S., Read, B., Ross, A. (2005) Primary School Children's Views of Cooperation and Competition in England, Slovenia and Hungary: comparison by country and gender, in Ross, A. (ed) Teaching Citizenship. London: CiCe, pp 117-122.

Szabó Ildikó-Örkény Antal: Tizenévesek állampolgári kultúrája. Budapest, 1998, Minoritás Alapítvány. 250 p. (Minoritás könyvek 5.)

Szebenyi Péter (1994): Az állampolgári ismeretek oktatása Magyarországon, Budapesti Nevelő, 1994/2. 17-30. o.

Szekszárdi Júlia (2006) Az iskola belső világa; In. Jelentés a magyar közoktatásról 2006; Országos Közoktatási Intézet, Budapest, szerk. Halász Gábor, Lannert Judit; p279-312

Tót Éva et al. (2008): Helyzetkép a vállalkozói ismeretek oktatásáról és a vállalkozói tudás fejlesztése területén bekövetkezett változásokról – a továbbfejlesztés lehetőségei és befolyásoló tényezői, SEED Alapítvány, 2008.

Tóth István (2009) Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében, TÁRKI, Budapest

Vass Vilmos (1998): A tantárgyköziség különböző megjelenési formái az Ember és társadalom programokban, Új Pedagógiai Szemle, 1998/11. 22-47. o.

Veldhuis, Ruud (1997) Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competencies, Variables, and International Activities. Council for Cultural Cooperation, F-67075 Strasbourg Cedex, France. Internet (2009-03-17): http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/17/96/4c.pdf

Welzel, Christian; Inglehart, Ronald, Klingemann, Hans-Dieter (2003) The theory of human development: A cross-cultural analysis, in. European Journal of Political Research 42: 341–379, 2003

Youth in New Europe - EUROBAROMETER 2003.1 PUBLIC OPINION IN THE CANDIDATE COUNTRIES, Internet (2009-03-22): http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/cceb/2003/2003.1_youth_analytical_report_en.pdf

17/2004. (V. 20.) OM rendelet a kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendjéről, valamint egyes oktatási jogszabályok módosításáról.
243/2008. rendelet a NAT szabályozásáról